

Teodora Popovici

CÂTEVA TRĂSĂTURI LINGVISTICE ALE MANUSCRISULUI AUTOGRAF AL LUCRĂRILOR RELIGIOASE ATRIBUITE LUI ĐORĐE BRANKOVIĆ (1690)

Scopul articolului de față este de a realiza o succintă analiză a limbii române literare folosite de Đorđe Branković (1645–1711), fratele mitropolitului Sava Branković al Transilvaniei, în manuscrisul autograf al lucrărilor sale cu caracter religios, descoperit de Emil Turdeanu în Arhiva Academiei Sârbe din Belgrad¹. Manuscrisul este un miscelaneu de 196 de file, scris în grafie chirilică cursivă, care conține trei texte: o culegere de rugăciuni (*Carte aceasta a sfințelor rugăciuni*, f. 1^r–46^v), o lucrare teologico-filosofică sub formă de întrebări și răspunsuri, structurată în 44 de capitole și însoțită de indice (*Cu nevoiță estă împărăție ceriului și nevoitor<i>i o vor câștiga: întru care multe feliu<ri> dă îndoir<i>, minunate ghinduri, turburate socotele, cariile cu multe feliur<i> dă prilejur<i> întru minte ominiască să întimpiniază*, f. 47^v–188^v) și o colecție de comentarii biblice pe tema călătoriei, păstrată fragmentar (*Cătră adăvărății călători*, f. 189^r–196^v).

În prezent, este cunoscută o singură copie a acestui manuscris, care conține doar primele două lucrări, cea de-a treia fiind omisă². Manuscrisul-copie se remarcă printr-o scriere îngrijită, ordonată vizual prin folosirea chinovarului, ceea ce sugerează că reprezenta varianta finală a culegerii, pregătită pentru o eventuală tipărire. Prin comparație, autograful are forma unei ciorne în lucru, aflată într-un stadiu avansat de redactare, care conține diverse adăugiri și corecturi interliniare și marginale. Din perspectiva lingvisticii istorice, manuscrisul autograf prezintă interes deoarece cuprinde în mod predominant trăsături dialectale ale ariei lingvistice Banat-Hunedoara, ceea ce îl transformă într-un reper documentar util pentru cercetarea evoluției particularităților graiului bănățean de la finele secolului al XVII-lea.

ĐORĐE BRANKOVIĆ (1645–1711): REPERE BIOGRAFICE

Đorđe Branković (Gheorghe Brancovici) este cunoscut în istoriografia sârbească și în cea românească în primul rând pentru proiectul său politic de emancipare a sârbilor din Imperiul Otoman și de creare a unui mare stat balcanic în cadrul Monarhiei

¹ Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti – Beograd [în continuare: Arhiv SANU], Istorijaska zbirka, 168.

² Arhiv SANU, Zbirka rukopisa i starih štampanih knjiga, 236; Љубомир Стојановић, *Каталог рукописа и старих штампаних књига: збирка Српске краљевске академије*, Београд, 1901, nr. 230 (236), p. 226.

Habsburgice, formulat într-un memoriu înaintat împăratului Leopold I în 1688³, precum și pentru cele două cronici care îi sunt atribuite: *Cronica slovenilor Iliricului, Mysii cei den sus și cei den jos Mysii* sau *Cronica românească* (c. 1686–1687)⁴ și *Cronica sârbească* (*Hronike slavenosrpske*, c. 1693–1705)⁵. Principalele date ale biografiei lui Branković au fost reconstituite pe larg de către istoricul Jovan Radonić, într-o cunoscută monografie publicată cu mai bine de un secol în urmă⁶. Născut la Ineu în 1645, Branković a fost educat de fratele său mai mare, viitorul mitropolit Sava (Simeon) Branković al Transilvaniei. Prima parte a vieții și-a petrecut-o în slujba principelui Apafi ca diac de cancelarie și tălmaci, fiind apoi trimis ca reprezentant diplomatic la Adrianopol în 1675–1677⁷.

În anii 1679–1680, situația lui Branković în Transilvania s-a complicat, în urma descoperirii legăturilor sale secrete cu Habsburgii și cu partida pro-austriacă a lui László Csáki, care dorea să îl înlăture pe principe de la tron. După o scurtă perioadă petrecută în arest la Iernut, pe fondul depunerii fratelui său din scaunul metropolitan și confiscării averii familiei, Branković a părăsit Transilvania în 1680 și a intrat sub protecția lui Șerban Cantacuzino în Țara Românească⁸. Apropierea era motivată în primul rând prin pretenția fraților Branković de descendență din vechii despoți sârbi și de înrudire cu Cantacuzinii și cu Brâncovenii, dar și prin poziția anti-otomană a domnitorului muntean.

În 1689, Branković se afla într-un moment de răscruce al vieții sale: întors de la Viena cu titlul de conte și cu promisiunea sprijinului militar al imperialilor, a străbătut mare parte din Țara Românească, de la București spre Oltenia, pentru a trece Dunărea către Serbia și a porni o răscoală anti-otomană⁹. A fost însă arestat de imperiali în octombrie 1689 în tabăra de la Cladova, fiind acuzat de legături paralele cu rușii, apropierea sa de Brâncoveanu fiind totodată incomodă autorităților vieneze¹⁰.

³ Јован Томић, „Два нова податка о деспоту Ђорђу II Бранковићу”, în *Споменик САНУ*, XLII, 1905, p. 37–41; Željko Karaula, „Memorandum «despota Ilirskog» Đorđa II. Brankovića austrijskom caru i kralju Leopoldu I. iz 1688. godine”, în *Zbornik Janković*, 3, 2018, p. 99–104.

⁴ Gheorghe Brancovici, *Cronica românească*, ediție critică de Damaschin Mioc și Marieta Adam-Chiper, București, 1987. Cronica a fost tradusă și în limba sârba modernă: Ђорђе Бранковић, *Хроника Словена Илирика, Горње Мезије и Доње Мезије*, Стеван Бугарски (прев.), Нови Сад, 1994.

⁵ Ђорђе Бранковић, *Хронике славеносрпске*, Ана Кречмер (приред.), Београд, 2008–2011.

⁶ Јован Радонић, *Гроф Ђорђе Бранковић и његово време*, Београд, 1911.

⁷ *Ibidem*, p. 205.

⁸ Episodul arestării fraților Branković este descris și în *Cronica sârbească*, unde este explicat prin prisma conflictelor confesionale dintre calvini și ortodocși: vezi Silviu Dragomir, „Fragmente din *Cronica sârbească* a lui George Brancovici”, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, II, 1923, p. 63–69.

⁹ În Arhiva Academiei din Belgrad se păstrează salvconductul în limba română emis de Constantin Brâncoveanu pentru Branković și oamenii săi (2 mai 1689): Arhiv SANU, Istorijaska zbirka, 356. Documentul a fost semnalat și în: Émile Turdeanu, „Georges Branković et les pays roumains”, în *III међународни конгрес слависта (словенских филолога): Саопштења и реферати/IIIème congrès international des slavistes: Communications et rapports*, Belgrade, 1939, p. 205.

¹⁰ Pentru analiza pe larg a episodului arestării lui Branković, vezi în special J. Радонић, *Гроф Ђорђе Бранковић*, p. 395–402.

După un scurt răstimp de prizonierat la Sibiu, a fost mutat la Viena în vara anului 1690 și a petrecut acolo mai bine de un deceniu sub supravegherea Habsburgilor, înainte de a fi transferat la Cheb în 1703, unde a rămas până la sfârșitul vieții¹¹. Se presupune că a finalizat textul rugăciunilor în limba română în răstimpul cuprins între iulie și octombrie 1690, celelalte două lucrări din miscelaneul autograf de la Belgrad fiind definitivare cândva după octombrie 1690.

Manuscrisul autograf este cel mai amplu eșantion de text pe baza căruia se pot formula concluzii legate de varietatea limbii române literare întrebuintate de Branković. Cealaltă lucrare în limba română atribuită lui Branković, *Cronica slovenilor*, s-a păstrat doar în manuscrise-copii care nu permit o analiză fidelă a limbii sale, întrucât conțin intervenții ale copiștilor care le-au alcătuit¹². Un alt text care merită amintit aici este o scrisoare românească inedită trimisă de Branković fratelui său pe 18 decembrie 1680, din București, ca răspuns la o altă scrisoare primită pe 5 decembrie 1680. Scrisoarea din 18 decembrie se păstrează în Arhiva Academiei Sârbe din Belgrad, în două versiuni: una completă, cu urme de pecete, și alta fragmentară, fără sigiliu, copiată pe aceeași foaie împreună cu ciorna unei scrisori în limba maghiară a lui Șerban Cantacuzino către principele Apafi, în care domnitorul muntean condamnă depunerea mitropolitului Sava și cerea judecarea procesului acestuia de către patriarhul de Constantinopol¹³.

Pe lângă datele de lingvistică istorică pe care le oferă, utile pentru înțelegerea evoluției graiului bănățean la sfârșitul secolului al XVII-lea, relevanța unei cercetări lingvistice asupra manuscriselor românești ale lui Branković este legată și de un al doilea aspect. Una dintre cele mai complicate probleme despre s-a discutat în literatura de specialitate a fost multilingvismul lui Branković, dezbateră fiind frecvent concretizată prin încercarea istoricilor moderni de a-i atribui acestuia o identitate etnică bine articulată. Iată cum rezuma această problemă Damaschin Mioc, unul dintre editorii *Cronicii românești*: „Cumpănind dovezile despre originea sa, cei care s-au ocupat de viața cronicarului nu se îndoiesc că a fost sârb; dar tot ei afirmă că, din toate limbile pe care le vorbea, cel mai bine cunoștea limba română”¹⁴. Vasile Mangra îl definea pe Branković drept „un neaș român”, însă afirma totodată că provenea din rândul unei familii de sârbi românizați¹⁵. În replică la cartea lui Mangra, Augustin Bunea considera exagerată ideea de a-i atribui lui Branković o altă identitate etnică decât cea sârbească, caracterizându-l drept „ungurean” din punct de vedere politic¹⁶. Nikola Radojčić îl califica drept un cronicar „sârbo-ungro-valah”, însă era de părere că identitatea sa sârbească era una fragilă, fiindcă era dată numai de ambiția

¹¹ J. Радонић, *Гроф Ђорђе Бранковић*, p. 403–405.

¹² Pentru succinte observații lingvistice cu privire la textul *Cronicii românești*, vezi: Anca Irina Ionescu, „Cronica slovenilor a lui Gheorghe Brancovici”, în *Actele simpozionului româno-iugoslav/Radovi rumunsko-jugoslovenskog simpozijuma*, București, 21–25 octombrie 1976, București, 1979, p. 209–213.

¹³ Arhiv SANU, Istorijaska zbirka, 360–361. Îi mulțumesc lui Levente Nagy pentru transcrierea și rezumarea textului scrisorii lui Șerban Cantacuzino.

¹⁴ Damaschin Mioc, „Studiu introductiv”, în G. Brancovici, *Cronica românească*, p. 18.

¹⁵ V. Mangra, *Mitropolitul Sava II Brancovici (1656–1680)*, Arad, 1906, p. 26.

¹⁶ Augustin Bunea, *Mitropolitul Sava Brancovici*, Blaj, 1906, p. 12–13.

de a deveni conducătorul politic al sârbilor, iar limba sârbă ar fi învățat-o bine abia la Viena, atunci când a intrat în contact cu comunitatea sârbească din Monarhia Habsburgică¹⁷. În ceea ce privește slavona sârbească, Jovan Radonić afirma că Branković și-ar fi însușit-o de pe cărți liturgice sârbești, sub îndrumarea fratelui său mai mare, bazându-se în acest sens pe comparația dintre limba textelor de cult slavone din acea perioadă și trăsăturile lingvistice ale *Cronicii sârbești*¹⁸. În mod notabil, Radonić remarca prezența unor influențe ale sintaxei limbii române asupra slavonei lui Branković, însă acestea rămân a fi cercetate mai îndeaproape¹⁹. În afară de limbile deja menționate, se admite în general că Branković mai cunoștea maghiara, latina și turco-osmana²⁰.

Problema identității și (auto)reprezentărilor lui Branković depășește cadrul articolului de față, însă aceasta ar merita abordată dintr-o perspectivă socio-lingvistică, care să pună mai bine în lumină multilingvismul său, contextele de utilizare asociate fiecărei limbi și particularitățile dialectale ale acestora. O astfel de analiză ar putea avansa dezbaterea dincolo de abordarea istorică pozitivistă tradițională și de aplicarea unor etichete etnice în contextul unei epoci care se raporta în mare parte și la alte tipuri de identități, precum cele confesionale, regionale și politice. În orice caz, analiza românei lui Branković oferă o piesă în plus în această problemă. În ceea ce privește celelalte limbi folosite de el, există câteva analize succinte ale slavonei *Cronicii sârbești*²¹, dar o cercetare lingvistică sistematică a corespondenței sale în maghiară, latină și slavonă nu a fost întreprinsă încă.

ISTORICUL CERCETĂRIILOR

Emil Turdeanu este primul autor care a semnalat cele trei lucrări cu caracter religios de la Belgrad și care le-a atribuit lui Branković. În anii 1936–1937, acesta a întreprins două călătorii de studiu în Iugoslavia, în cursul cărora a cercetat mai multe manuscrise și documente privitoare la istoria românilor, aflate în colecțiile Bibliotecii

¹⁷ Никола Радочић, „О Хроникама грофа Ђорђа Бранковића”, în *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, VI, 1926, 2, p. 28–29.

¹⁸ Ј. Радонић, *Гроф Ђорђе Бранковић*, p. 619: „Бранковић се, судећи по језику његове *Хронике*, под руководством брата Саве учио српскословенском језику на Србуљама”.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ În acest sens, vezi în primul rând studiile Annei Kretschmer: „Уочи стандардизације српског језика (језик *Хроника* Ђ. Бранковића)”, în *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 30, 2002, 1, p. 11–19; „Српски језик између старог и новог доба (о језику «*Хроника*» Ђ. Бранковића)”, în *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 34, 2005, 1, p. 43–53; „О језику и стилу *Славеносрпских хроника* Ђорђа Бранковића”, în *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 51, 2022, 1, p. 39–47. Merită amintită aici și o analiză morfologică de tip cantitativ realizată pe baza unei ciorne a *Cronicii sârbești*: Ђорђе Костић, *Квантитативни опис структуре српског језика: српски језик од XII до XVIII века. Житија, канон, хронике: Свети Сава, Стефан Првовенчани, Теодосије Хиландарац, Григорије Цамблак, Патријарх Пајсије, гроф Ђорђе Бранковић. 2: Појединачни фреквенцијски речници*, Београд, 2012, p. 1079–1416.

Naționale din Belgrad și ale Arhivei Academiei Sârbe²². Printre materialele studiate înainte de război se numărau și manuscrisele lucrărilor religioase ale lui Branković, pe care Turdeanu le-a numit în mod convențional A (autograful) și B (copia)²³. Turdeanu le-a dedicat acestora o analiză preliminară în textul unei comunicări pe care urma să o prezinte cu ocazia celui de-al III-lea Congres Internațional al Slaviștilor (Belgrad, 18–25 septembrie 1939), eveniment care a fost însă anulat din cauza războiului²⁴.

În același an, Turdeanu a publicat un articol mai amplu în care analiza cuprinsul manuscriselor și argumenta în favoarea atribuirii celor trei texte lui Branković²⁵. Ca principal argument pentru ipoteza paternității lui Branković, Turdeanu a adus în atenție două însemnări cu caracter istoric din cuprinsul manuscrisului A. Prima dintre acestea indica faptul că textul rugăciunilor a fost finalizat în octombrie 1690 la Viena²⁶, iar cea de-a doua amintea războiul la care autorul lucrărilor fusese martor în anul precedent, 1689²⁷. Este cunoscut faptul că Branković a fost arestat de autoritățile austriece în octombrie 1689, fiind reținut la Sibiu până în iunie 1690 și mutat la Viena începând cu iulie 1690. Așadar, alcătuirea manuscrisului autograf al *Catehismului* ar fi avut loc în primele luni de după transferarea sa la Viena. Al doilea argument propus de Turdeanu era de natură paleografică și consta în asemănarea dintre ductul slovelor din manuscrisul A și scrisul din partea finală a manuscrisului original al *Cronicii sârbești*, păstrat în Biblioteca Patriarhiei din Belgrad (ms. 90)²⁸. La acestea se mai poate adăuga și faptul că cele două manuscrise ale lucrărilor religioase provin din fosta colecție personală de documente a lui Branković, așa cum consemnează inventarul Arhivei Academiei Sârbe²⁹.

²² Emil Turdeanu, „Din vechile schimburi culturale dintre români și jugoslavi”, în *Cercetări literare*, II, 1939, p. 188–206; reeditat parțial ca „Manuscrise slavo-române și românești din fondul Bibliotecii Naționale și al Academiei Sârbești din Belgrad”, în Emil Turdeanu, *Oameni și cărți de altădată*, vol. I, ediție îngrijită de Ștefan S. Gorovei și Maria Magdalena Székely, București, 1997, p. 329–351.

²³ Idem, „Din vechile schimburi”, p. 200–201.

²⁴ Idem, „Georges Branković et les pays roumains”, p. 203–205.

²⁵ Idem, „L'œuvre inconnue de Georges Branković”, în *Revue des Études Slaves*, XIX, 1939, fasc. 1–2, p. 5–16; reeditat în *Études de littérature roumaine et d'écrits slaves et grecs des principautés roumaines*, Leiden, 1985, p. 317–328.

²⁶ Arhiv SANU, Istorijaska zbirka, 168, f. 46^v–47^r: „Această mică trabă cu ustâniala scrisoarei ei luvatu-ș-au săvârșitul dăntu împărătească cetate în Beci, întră stăpânire țării Austrii, duple obiceiul Apusului la 17, iară duple a Răsăritului obiceiul la 5 și jumătate dă ceasur<i> adevă amiaze zi, în luna lui octovrie, în zioa anume gioi, la 30 duple Sinaxariul Răsăritului și întră anul răscumpărătorului nostru Isus Hristos 1690”. Cf. E. Turdeanu, „Din vechile schimburi”, p. 202; É. Turdeanu, „L'œuvre inconnue”, p. 9.

²⁷ Arhiv SANU, Istorijaska zbirka, 168, f. 57^r: „Care și eu, scriitorul, împreună și alții mult cu mine, am văzut în trecutul an cu ochii noștri, întră 1689, și nu numai am văzut, ce și multe primejdii am pățit, precum eu așa și alți frați mult creștini, întră mar<e> răzvrătir<e> și răzmiriță zmăcenătoare a multor țări”. Cf. E. Turdeanu, „Din vechile schimburi”, p. 202; É. Turdeanu, „L'œuvre inconnue”, p. 8–9.

²⁸ É. Turdeanu, „L'œuvre inconnue”, p. 7.

²⁹ Pentru mai multe detalii despre soarta documentelor personale ale lui Branković după moartea sa, vezi în special: Милан Чуљак, „Српски грофови Бранковићи”, în *Зборник Матице српске за историју*, 57, 1998, p. 7–11; Јован Радонић, „Увод”, în *Прилози за историју Срба у Угарској у XVI. XVII. и XVIII. веку*, Нови Сад, 1909, p. I–LXXXVIII.

Manuscrisul autograf a mai fost cercetat și de P. P. Panaitescu, care formula ipoteza potrivit căreia cele trei lucrări ar fi avut la bază surse slavone, iar predoslovie ar fi fost opera originală a lui Branković³⁰. Pe baza titlurilor capitolelor reproduse de Turdeanu, Violeta Barbu observa faptul că textul *Catehismului* lui Branković tratează o problemă cu caracter calvin, fără a fi însă clar dacă scopul lucrării era unul prozelit sau dacă aceasta reprezenta mai curând o replică ortodoxă la adresa învățăturilor calvine³¹.

Într-un articol din 2011, care pornea de la o lectură grăbită a unui studiu al lui Turdeanu din 1997, a fost pusă în circulație afirmația eronată potrivit căreia cele două manuscrise ale lui Branković ar fi fost distruse în timpul bombardamentelor germane asupra Belgradului din aprilie 1941³². Turdeanu nu a afirmat însă niciodată dispariția manuscriselor lui Branković, care erau deținute de Academia Sârbă, ci s-a referit numai la distrugerea fondului de manuscrise al Bibliotecii Naționale din Belgrad, cel mai mare din Iugoslavia de la acel moment, care a fost ars aproape integral în timpul bombardamentelor germane³³. De altfel, manuscrisele românești de la Arhiva Academiei din Belgrad au fost în continuare incluse în repertoriile alcătuite de Radu Constantinescu și Virgil Cândea³⁴. Mai recent, Levente Nagy a arătat în mod corect că manuscrisul B al *Catehismului* se afla încă în posesia Arhivei Academiei Sârbe³⁵.

O parte dintre sursele celor trei texte au fost identificate recent de către Levente Nagy, fiind vorba în principal despre tipărituri maghiare din secolul al XVII-lea, catolice și reformate³⁶. Astfel, culegerea de rugăciuni a fost alcătuită pe baza mai multor izvoare, printre care două cărți de rugăciuni catolice: Péter Pázmány, *Keresztyén imádságos könyv* (*Carte creștinească de rugăciuni*), tipărită pentru prima dată la Graz în 1606, și Márton Kopcsányi, *Keresztyén imádságos könyvecske* (*Cărticică creștină de rugăciuni*), tipărită pentru prima dată la Viena în 1616. Cel de-al doilea text,

³⁰ P. P. Panaitescu, „Un cronicar transilvănean: Gheorghe Brancovici”, în *Istoria literaturii române*, vol. I: *Folclorul. Literatura română în perioada feudală (1400–1780)*, București, 1964, p. 435–436.

³¹ Violeta Barbu, *Purgatoriul misionarilor: Contrareforma în Țările Române în secolul al XVII-lea*, București, 2008, p. 379–380.

³² Jan Nicolae, „Memoria ca arhivă culturală. Contribuția lui Emil Turdeanu (1911–2001) la cercetarea vechii literaturi catehetice românești: Catehismul lui Gheorghe Brancovici (1690)”, în *Altarul Reîntregirii*, III, 2011, p. 45–46.

³³ Pe această temă, vezi în special: Vladan Trijić, „Manuscript Research in the National Library of Serbia: A Short Overview”, în *Receptarea Sfintei Scripturi: între filologie, hermeneutică și traductologie*, XII, 2023, p. 66.

³⁴ Radu Constantinescu, *Manuscrise de origine românească din colecții străine: repertoriu*, București, 1986, p. 248–249; Virgil Cândea, *Mărturii românești peste hotare: creații românești și izvoare despre români în colecții din străinătate*, serie nouă, vol. V, București, Brăila, 2014, p. 16.

³⁵ Levente Nagy, „Quelques considérations sur le *Catéchisme* perdu et retrouvé de Georges Branković”, în *Apulum*, LXI, 2024, Supplementum, p. 36.

³⁶ Îi mulțumesc lui Levente Nagy pentru că mi-a pus la dispoziție textul studiului său în curs de publicare, care va apărea în volumul *Đorđe Branković – Religious Writings: A Spiritual Companion for the Christian Wayfarers (c. 1690)*, Alba Iulia, 2026. Toate sursele menționate aici au fost identificate de el.

dialogul teologico-filosofic în 44 de capitole, este o traducere a lucrării pastorului maghiar Imre Pápai Páriz, *Keskeny út* (*Cărare îngustă*), tipărită pentru prima dată în 1647 la Utrecht și reeditată la Alba Iulia (1657) și Cluj (1671). Ultimul text, *Cătră adăvărații călători*, este tradus după o lucrare anonimă apărută în 1671 la Lőcse (Levoča), intitulată *Via Jacobea, azaz Jákób pátrirákának oly úta, mely minden úton-járó s bujdoso igaz izraelitákat batorságos és boldog, derék útra igazgat* (*Drumul patriarhului Iacov, care duce pre toți bravii izraeliți rătăcitori pe drumul cel curajos, fericit și destoinic*), cu subtitlul *Az igaz úton járókhoz* (*Către cei care umblă pe drumul cel drept*), care a dat și titlul din manuscrisul lui Branković.

TRĂSĂTURI GRAFICE

Manuscrisul autograf se prezintă sub forma unei ciorne aflate în curs de cizelare, care conține diverse corecturi și completări făcute de mâna lui Branković. Scrierea are un grad ridicat de cursivitate, neobișnuit pentru manuscritele chirilice românești din această perioadă, fapt care reflectă experiența sa îndelungată ca diac de cancelarie și tălmăci în slujba principelui Apafi și a lui Șerban Cantacuzino. Grafia este influențată de chirilica sârbească și se remarcă prin următoarele trăsături: folosirea exclusivă a iusului mic (Ѧ) și absența iusului mare (Ѧ); folosirea exclusivă a ierului mic (Ѣ) sau lipsa unei distincții grafice între cele două ieruri; folosirea slovei ѣ în principal cu valoarea vocalei medii anterioare [e] sau a unui [e] final deschis. Trebuie menționat că cea mai mare parte a ultimei file din manuscrisul A (f. 196) pare să fi fost completată posterior, având o grafie diferită față de cea din restul manuscrisului.

Slova Ѣ este folosită cel mai frecvent pentru a reda o vocală centrală, [ă] sau [î]. Deoarece în manuscris nu se face nicio distincție grafică între cele două vocale la mijloc de cuvânt, am optat în mod convențional pentru transcrierea exemplurilor din articolul de față în variantele cele mai apropiate de pronunția actuală. Această opțiune de transcriere nu trebuie însă privită ca o încercare de interpretare a foneticii limbii lui Branković din perspectiva problemei disimilării celor două sunete în româna veche. În afară de valoarea de vocală centrală, slova Ѣ este folosită uneori și fără valoare fonetică, la final de cuvânt, în exemple precum *ѢДЬ* (*iad*, f. 48^r).

Iusul mic (Ѧ) are în general valoarea diftongului [ja]: *Ѧ ТРЕѦ РѦГЬЧѦНЕ* (f. 9^v), *Ѧ ѦРГѦѦ* (f. 15^r), *ѦЧѦѦ* (f. 28^r). Slova mai poate avea însă și valoarea lui [je], în exemple precum *Ѧ ѦѦ ѦѦ* („să ieie apa”, f. 101^r). Slova Ѣ se folosește atât la început de cuvânt, cât și la început și la mijloc de silabă: *ѢДЬ* (f. 48^r), *ѢППОННЕНН* (f. 51^r) *ВНѢЦЬ* (f. 31^v), *ПОКАѢННѢ* (f. 101^r), *Ѧ КѦѢѢГЬ* (f. 150^r), *НѢѢѢ* (f. 146^v).

Slova ѣ are de obicei valoarea vocalei medii anterioare [e] sau a unui [e] final deschis și mai puțin frecvent valoarea diftongului [ɛa]. Această particularitate grafică este întâlnită și în alte manuscrite românești din Banat din perioada modernității

În manuscrisul autograf, [ă] proton se păstrează în *păcat* (f. 122^v) și *bărbat* (f. 134^r), însă alternează cu [a] în împrumutul neogrecesc *macar* (f. 76^r) / *măcar* (f. 133^v). Se conservă [ă] etimologic în *răsipitor* (f. 70^v), *rădicată* (f. 77^v), *jărtvă* (f. 88^v), *lăcuință* (f. 111^v), *lăcuiește* (f. 112^r). Foarte frecvent, [e] medial aton trece la [i]: *ominească* (f. 47^v), *vitijescu* (f. 84^r), *n-au vinit* (f. 101^r), *ficior* (f. 123^r), *nemiș* (f. 146^v), *striin* (f. 189^v); totuși, [e] medial aton este conservat în *creștin*. De regulă, [e] în poziție finală este păstrat: *pre carile* (f. 54^v), *darurile* (f. 123^r), *bine* (f. 143^v), *țările* (f. 144^r) etc. Ca trăsătură bănățeană, se mai observă și transformarea analogică a lui [i] etimologic în [i], precum în cuvântul *tinăr* (f. 134^r), dar se întâlnesc și forme de tipul *vândut* (f. 73^v)⁴⁰.

Se folosesc în general doar variante diftongate ale vocalei centrale în cuvinte precum *pâine* (f. 3^r, 150^r), *mâinilor* (f. 136^v, 178^r), *câinilor* (f. 155^v), ceea ce reprezintă pentru această epocă o trăsătură fonetică mai curând munteană⁴¹. Închiderea lui [o] aton la [u] este atestată în *încunjura* (f. 144^r), *îngrupăciune*, *îngrupare* (f. 174^v) și *micșura* (f. 153^r). Se notează [u] etimologic în *usp<etezi>* (f. 89^v), *ustenescu* (f. 137^r), *ustăniți* (f. 188^r), precum și în infinitivul *durmi* (f. 87^v). Mai poate fi, de asemenea, remarcat fonetismul cu [î] în *îmblare* (f. 144^v) și *îmbrire* (f. 4^v), această ultimă formă fiind însă apoi corectată în *umbrire*.

La nivelul consonantismului, textul se caracterizează prin păstrarea nepalatalizată a labio-dentalei [f] în cuvintele de origine latină, precum în exemplele următoare: *fierile* (f. 51^r), *dă n-are fi* (f. 55^r), *dă va fi* (123^r), *la moarte va fi* (f. 157^r). În cazul împrumuturilor slave, [h] trece de regulă la [f], ca în *poștești* (f. 44^v) sau *praf* (f. 178^r). Sunt frecvente variantele dure ale labialelor [p], [b] și [m]: *păntu* (f. 122^r), *trupască* (f. 133^r), *iubăscu* (f. 112^r), *albața* (134^r), *afumază* (f. 102^v), *blăstămază* (f. 106^r), *mărgându* (f. 173^r). Labiala [m] înregistrează o oscilație între fonetismul dur și cel moale, uneori concurrent pe aceeași pagină, ca în *tocmeală* / *tocmală* (189^v).

Dentala [d] este în mod obișnuit dură, urmată de vocale centrale: *dășchide-m gura* (f. 4^r), *să va dăspica* (f. 56^r), *pedapsă* (f. 68^r), *dăspre* (75^v), *adăvăr* (f. 121^v), *dăstoinicește* (f. 122^v), *să să adăvereze* (f. 123^r), *îndăstulește* (f. 128^r), *dăseori* (f. 132^r), *dăsăvârșit* (f. 134^r), *dășărtu* (f. 160^r), *adăvărații* (f. 189^r). Formele moi sunt rare, dar nu lipsesc într-un total: *despre* (f. 53^v), *de vreme ce* (f. 48^r). Fonetismul etimologic este păstrat în *detorie* (f. 1^r) și *detor* (f. 142^v). Se mai poate nota și palatalizarea lui [d] în *unghiță* (f. 136^v).

O altă particularitate a manuscrisului autograf este aceea că grupul consonantic [st] este în mod obișnuit urmat de vocala centrală [ă], precum în cuvintele *dragostă* (f. 68^r), *oastă* (f. 143^v) și *pacostă* (f. 192^r), ceea ce constituie o trăsătură bănățeană⁴². Tendința este extinsă în manuscris și pentru forma de indicativ prezent

⁴⁰ Cf. *Dictionarium valachico-latinum: primul dicționar al limbii române*, studiu introductiv, ediție, indici și glosar de Gh. Chivu, București, 2008, p. 49.

⁴¹ I. Gheție (coord.), *Istoria limbii române literare: epoca veche*, p. 272.

⁴² Idem, *Baza dialectală a românei literare*, București, 1975, p. 134; Valeriu Rusu (coord.), *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, 1984, p. 250.

persoana a III-a singular *estă* (scris: *єтѣ*); forma *este* apare rar. Fenomenul se întâlnește și atunci când grupul [st] se află la mijloc de cuvânt, ca în *blăstăm* (f. 106^r), fonetism atestat frecvent în secolul al XVII-lea⁴³. Totuși, nu se observă trecerea vocalei mediale la centrală după grupul [st] în cazul formei *coastele* (f. 144^r). Se mai poate nota faptul că [t] este dur în *să botază* (f. 122^v), iar dentala [n] este dură în cuvinte precum *năîntăleptu* (f. 147^r) și *năcăjască* (f. 190^v), trăsătură întâlnită în zona Banat-Hunedoara încă din secolul anterior⁴⁴.

Africata [tʃ] are frecvent un caracter dur, așa cum apare în cuvintele *înțălepciune* (f. 55^r), *să înțălege* (f. 69^v), *povățază* (f. 134^v), *îmbogățăște* (f. 137^r), *năîntăleptu* (f. 147^r), *înțălegere* (f. 155^r), însă poate fi și moale: *ține* (f. 56^r), *țițele* (f. 132^r). În general, în text nu este prezentă africata [dz], ci se preferă în mod consecvent notarea fricativei [z], ceea ce reflectă răspândirea acestui fonetism în secolul al XVII-lea în zona Banat-Hunedoara⁴⁵. În mod excepțional, se conservă unele rămășițe ale rostirii mai vechi cu [dz], cum este forma *cadzu* scris: *каџу*: „întru carile *cadzu* în toate zilele” (f. 11^v).

Fricativa [z] este aproape întotdeauna moale în cuvântul *Dumnezeu*, iar forma *Dumnezău* este folosită numai în mod excepțional în manuscrisul A, deși reprezintă o ocurență comună în manuscrisul B. Fricativa [s] poate fi atât moale, în special în forme verbale de tipul *pedepsește* (f. 44^r) sau *sosește* (f. 166^v), cât și dură: *sămnul* (f. 49^v), *spăsănie* (f. 155^r), *osăbești* (f. 156^r), *sara* (f. 166^v). Sugestiv pentru această oscilație între formele moi și cele dure este un caz în care cuvântul *spăsenie* a fost scris inițial în forma dură (*spăsănie*), fiind ulterior corectat de aceeași mână prin înlocuirea vocalei centrale [ă] cu vocala anterioară [e], în forma *spăsenie* (f. 121^v).

Fricativele [ș] și [j] prezintă o oscilație similară între contexte dure, urmate de vocalele centrale [a] sau [ă], și contexte moi, urmate de vocalele anterioare [e] sau [i]. Pentru [ș], alternanța este ilustrată de exemple precum *așăzată* (f. 77^v), *dășărtăciuni* (f. 124^r), *înșălăciune* (f. 190^v), *greșăscu* (f. 69^r), *greșăște* (f. 130^v), *greșești* (f. 150^v), *ușe* (f. 147^r). Același fenomen se observă și în cazul lui [j], pentru care se întâlnesc ambele tipuri de forme: *slujaște* (f. 80^v), *slujescu* (f. 162^v), respectiv *vitijescu* (f. 84^r), *vitejaște* (f. 143^v). Pe de altă parte, atunci când alternanța se face cu diftongul [ɛa], se poate observa că [ș] și [j] sunt în general doar dure, ca în *greșală* (f. 68^v) și *să te grijască* (f. 140^v), probabil din cauza tendinței de reducere a diftongului [ɛa]⁴⁶. Se păstrează [ș] etimologic în *dășchide* (f. 4^r).

În cuvintele moștenite din limba latină, se înregistrează coexistența formelor care conțin africata [gʃ] și a celor care preferă fricativa [j]: *jos* (f. 50^v), *nu ajunge* (f. 165^r), *are fi putut încunjura* (f. 144^r), *judecată* (f. 178^v); cf. *giunci* (f. 44^r), *gioi* (f. 46^v), *împregiuitul* (f. 67^r).

⁴³ I. Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, p. 133.

⁴⁴ Ion Gheție, Al. Mareș, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, București, 1974, p. 313.

⁴⁵ Pentru exemple de folosire a lui [z] în zona Hunedoarei în secolul al XVII-lea, vezi: Alexandru Mareș, „O mărturie din 1628 despre graiul din nordul Hunedoarei”, în *Limba română*, LXIX, 2020, nr. 1, p. 115–116.

⁴⁶ Cf. I. Gheție (coord.), *Istoria limbii române literare: epoca veche*, p. 273.

Consoana lichidă [r] este frecvent moale, urmată de vocalele anterioare [e] sau [i]: *tâlhariul* (f. 46^v), *ceriu* (f. 51^v), *pogorire* (f. 51^v), *pogori-va* (f. 90^v), *roditoriu* (f. 128^r), *bătrînețelor* (f. 184^r); cf. *cer* (f. 9^v). Atunci când se află în alternanță cu [r] urmat de diftongul [ea], se întâlnesc în general doar forme dure, precum *trabă* (f. 121^v) și *lucrază* (f. 150^v). În fine, se poate remarca și disimilarea lui [n] în [r], în cuvântul *nimerui* (f. 70^r).

TRĂSĂTURI MORFOLOGICE

Substantivul *gând* are pluralul *gândure*, *gânduri* sau *ghinduri*: „hulitele *gândure* de la osândita inima me” (f. 11^v–12^r); „minunate *ghinduri*” (f. 47^v); „*gândurile* lui năințetât sânt rele” (f. 134^r). Articolul posesiv apare atât în formă variabilă, cât și invariabilă: „patru părț *ale* anului” (f. 144^r), „un păcat *al* tău” (f. 82^v), „*a* cui nume” (f. 184^r), „*puil* leului sau *a* lupului” (f. 133^v). Numeralul este notat, de regulă, fără *a* deictic: *al doile vășmânt* (f. 190^v); „*al doile* este ceriul cel cu stele; *al treile*, împărăția ceriului” (f. 55^r).

În ceea ce privește grupul verbal, se poate constata că în manuscrisul autograf se folosesc, în general, doar forme iotacizate de indicativ prezent ale verbelor cu radical terminat în dentală, precum *văz* (f. 43^v, 48^r), *crez* (f. 53^v), *poci* (f. 90^v, f. 91^r), *șăz* (f. 147^v). Imperfectul de persoana a III-a plural este terminat în *-a*: „izrailiteni ce *lucra*” (f. 184^v). Se remarcă ocazional alternanța între paradigmele de conjugarea I și conjugarea a IV-a, trăsătură bănățeană întâlnită și în *Dictionarium valachico-latinum* (c. 1650)⁴⁷. De exemplu, în textul lui Branković, verbul *a viețui* are formă de conjugarea I: „întru nălțimă *viețuiezi*” (f. 4^v), „carile *viețuiezi* și stăpânești”⁴⁸. În mod similar se comportă și verbul *a se adeveri*: „dă aci mai vârtos *să adăvărăză* bunătate lui Dumnezeu” (f. 70^v).

Verbul *a se întâmpla* are forma *să întimpliază/întâmpliază* la indicativ prezent persoana a III-a singular: „lucru ca acela *să întimpliază* nainte omului” (f. 70^v); „*orcum să întâmpliază*, dă la Dumnezeu estă” (f. 144^v). Primesc sufixul *-ez/-ează* în flexiune și verbele *a blestema*, *a întâmpina*, *a îndrepta*, *a însemna*: „dară David cum *blăstămază* în multe locur*<i>*” (f. 106^r); „cu multe feliur*<i>* dă prilejur*<i>* întru minte ominiască *să întimpiniază*” (f. 47^v); „*să îndărepteze* bine și frumos gloata casii lui” (f. 135^v); „*însămniază* potopul carile au fost” (f. 55^v). Verbul *a zgăria* primește sufixul *-esc*: „li să împle gura cu pietricele, adecă cu fărâmare li *să zgărăiescu* sau horțăiescu dinții dă dânsa” (f. 80^r).

Verbul *a curge* are forma *curgescu* la indicativ prezent persoana a III-a plural: „prân mijlocul credinții și faptelor tal*<e>* cele bune, cariile *curgescu* dăntu alegere” (f. 67^v–68^r). Merită remarcat și faptul că verbele *cură* și *curge* se folosesc în paralel: „ca să-i poată *cură curgere*” (f. 89^r). Este atestat verbul *a milosârdovi*, de conjugarea

⁴⁷ *Dictionarium valachico-latinum*, p. 55.

⁴⁸ Manuscrisul A este deteriorat în acest loc; am completat după manuscrisul B (f. 8^r).

a IV-a („Doamne, cerescule împărate, mângâitor sufletelor drepte, *milosârdovește!*”, f. 14^v), înregistrat în *Dicționarul limbii române* (DLR) numai în forma comună cu sufixul *-ui* (*a milosârdui*)⁴⁹. Verbul *a grăbi* este intransitiv, la fel ca în alte texte românești vechi din această perioadă: „Pântru ce *grebește* omul așa dă tare la lucru conținut?” (f. 80^v).

Perfectul compus se formează la persoana a III-a singular cu auxiliarul *au*, păstrat până târziu în Banat⁵⁰: „Dracul cum *au* fost în chipul lui Samuil” (f. 184^r); „Dumnezeu toate pântru sfinție sa le-*au* făcut” (f. 190^v). Mai mult ca perfectul se folosește în varianta perifrastică: „întru sfinție l-*au* fost făcut” (f. 65^v).

Se folosesc în mod obișnuit formele adverbiale *acum* și *acuma*, în defavoarea lui *acmu*: „întru această cale, întru care eu *acuma* merg” (f. 156^v); „*acum* dară cu năpotolită zavistie” (f. 160^v). Aceasta constituie o deosebire față de *Dictionarium valachico-latinum*, unde este manifestată o preferință clară pentru varianta *acmu*⁵¹. Folosirea predominantă a lui *acum* și *acuma* în textul lui Branković coincide cu observația potrivit căreia aceste variante s-au extins, începând din jurul anului 1700, din zona dialectală sudică către nord, spre Banat și Crișana⁵².

Varianta literară	ă a	ē i	-ē -i	-ēā -ē	î ii	f h	lab. moi lab. dure	d moale d dur	î i	s, z, dz, t moi s, z, dz, ț duri	ș, j moi (=s, j) ș, j duri	ș, j moi (=s, j) ș, j duri	dz z	ğ j	r moale (=e, j) r dur	r moale (=ea) r dur	art. pos. var. art. pos. inv.	forme iotaciz. forme refăcute	imp. 3 pl. -a -u
Branković (ms. A)	1	1/2	1	2	2	1	1/2	1/2	2	1/2	1/2	2	2	1/2	1/2	2	1/2	1	1
Muntenia	1	1	1	1	2	1	1	1/2	2	1	1/2	2	2	2	2	2	1	1	1
Transilvania sud-vestică	1	1/2	1	1	1/2	1	1/2	1	2	1/2	1/2	1/2	2	1	2	1/2	1/2	1	1
Banat	1/2	1/2	1	2	1	1	1/2	1/2	1	1/2	1/2	1/2	1	1	1/2	1	1/2	2	2

Principalele trăsături fonetice și morfologice ale manuscrisului autograf sunt sintetizate în tabelul alăturat, în comparație cu trăsăturile generale ale subdialectelor românești din a doua jumătate a secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea⁵³.

⁴⁹ *Dicționarul limbii române* (DLR), serie nouă, tomul VI, București, 1965, p. 544.

⁵⁰ V. Rusu (coord.), *Tratat de dialectologie*, p. 263.

⁵¹ Cf. *Dictionarium valachico-latinum*, p. 56.

⁵² I. Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, p. 175; I. Gheție (coord.), *Istoria limbii române literare: epoca veche*, p. 276.

⁵³ Pentru comparația cu trăsăturile varietăților dialectale din Muntenia, Transilvania de sud-vest și Banat, am reprodus datele din: I. Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, p. 372; I. Gheție (coord.), *Istoria limbii române literare: epoca veche*, p. 448–449.

ELEMENTE LEXICALE

În continuare, sunt semnalate câteva elemente lexicale din textul lui Branković, care se evidențiază fie prin neconsemnarea lor în lucrările lexicografice, fie prin faptul că reprezintă atestări mai timpurii decât cele indicate de dicționare, fie prin folosirea lor cu alte sensuri decât cele înregistrate în mod obișnuit:

– **aprinsoare** s. f. „foc, incendiu”: „dăntu o mică schinteie, mare *aprinsoare* și dă pustiită arsură să înălțază” (f. 81^v). Cuvântul este consemnat în *Dicționarul etimologic al limbii române* (DELR) cu o atestare mai târzie, de la începutul secolului al XX-lea, în expresia „pe la aprinsori” („pe seară”)⁵⁴. În textul lui Branković, termenului *aprinsoare* îi corespunde maghiarul *gyuladás*: „egy kis szikrából nagy *gyuladás* es pusztító égés támad”⁵⁵.

– **iapponieni** s. m. „japonezi”: „fiește ce fel dă niam sălbatec ar fi: păgâni, indienii, brasilieni, dănt țara anum<e> China, *iapponieni* sau și alții” (f. 51^r). Cele mai timpurii atestări semnalate până acum pe care le-am putut identifica în literatura de specialitate pentru acest termen datează de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Formele *iaponean* și *giaponean* sunt atestate în lucrarea lui Amfilohie Hotiniul, *De obște gheografie* (Iași, 1795), ca împrumuturi din italiană, iar varianta *iaponian* este înregistrată la Alexandru Gavra, în lucrarea *Lexicon de conversație istoricesc-religionariu* (Buda, 1847), fiind un neologism preluat din franceză⁵⁶. În cazul textului de față, termenul este împrumutat din limba maghiară, ca traducere a lui *Jápponiabélieket*, fapt care explică și grafia cu dublu n⁵⁷. În același pasaj se mai poate remarca și etnonimul *brasilieni*, preluat după maghiarul *Brassilianusokat*.

– **nemișug** s. n. „noblețe, boierie”: „păntu că Dumnezeu nu s-au legat dă *nemișugul* nimeruie” (f. 146^v). Conform DELR, cea mai veche atestare cunoscută a acestui termen se află într-un document din 1750⁵⁸. Totuși, așa cum arăta Emanuela Timotin, cuvântul se regăsește mai devreme în *Pânea pruncilor* (1702)⁵⁹. Astfel, odată cu textul lui Branković, se înregistrează o atestare mai timpurie cu circa un deceniu. La f. 146^v, *nemiș* este glosat cu *boier*: „În pântecele maicii mele încă am fost eu *nemiș*, boier, adevă dă niam ales?”.

– **ohtitire** s. f. „oftat, suspin”: „luptă-te împotriva acestora, măcar numai și cu o suspinare sau *ohtitire*, de vei pute” (f. 81^v). În contextul citat, cuvântul este notat marginal ca glosă pentru *suspınare*. În manuscrisul B (f. 62^r), forma a fost schimbată

⁵⁴ *Dicționarul etimologic al limbii române (DELR)*, vol. I, serie nouă, București, 2021, p. 278.

⁵⁵ Pápai Páriz Imre, *Keskeny út*, Colosvar, 1671, p. 59.

⁵⁶ N. A. Ursu, Despina Ursu, *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare*, III: *Repertoriu de cuvinte și forme. Supliment*, partea I, Iași, 2011, p. 340.

⁵⁷ Pápai Páriz Imre, *Keskeny út*, p. 8.

⁵⁸ *Dicționarul limbii române (DLR)*, serie nouă, tomul VII, partea 1, București, 1971, p. 274.

⁵⁹ Emanuela Timotin, „Considerații despre lexicul tipăriturii *Pânea pruncilor* și neîmplinirile unei ediții recente”, în *Limba română*, LXI, 2012, nr. 2, p. 227.

în *ohțitură*. Ambele variante sunt neatestăte în DLR, dar forma *ohțitură* apare în secolul al XVIII-lea în varianta românească a *Pildelor* lui Esop⁶⁰.

– **predalproapele** s. m. „aproapele creștin”: „cu scârbire *predalproapelui* meu” (f. 168^r); „nu trebuie să cauț numai folosul tău, ce și al *predalproapelui* tău” (f. 190^v); „nime să nu năcăjască, nice înșălăciune să facă întru vro trabă, împotriva *predalproapelui* lui” (f. 190^v). Această formă funcționează ca un cuvânt de sine stătător și apare frecvent în manuscris. Pare să fie vorba despre o contaminare după modelul altor cuvinte, precum *altul* sau *altcineva*. Forma nu este atestată în lucrările lexicografice, însă apare și în *Catehismul* lui Iosif de Camillis (1724)⁶¹.

– **vinzeri** vb. IV „a trăda”: „numaidăcât cu hicleșug te va vinzeri Satanii” (f. 81^v). În DLR sunt atestate doar formele substantivale *vânzar* („trădător”) și *vânzărie* („trădare”)⁶².

– **zăpuși** vb. IV „a opri, a împiedica”: „Pre când apa cură slobod, căce cură lin, iară pre cându o zăticescu sau *zăpușăscu*, sună împotriva zăgazului, încă dă va pute sparge împletura zăgazului, cu atâta mai cu mai mare pripă și năprasnic cură” (f. 80^v)⁶³. DLR reține numai cele două sensuri păstrate în limba actuală, „a înfierbânta” și „a sufoca”⁶⁴.

– **zătici** vb. IV „a opri, a împiedica”: „Cum *zăticește* Dumnezeu nevoița omului cea rea?” (f. 74^v). Termenul este folosit ca sinonim pentru *a zăpuși*, cu același sens indicat mai sus. Apar și derivatele substantivale *zăticeală* și *zăticiure*: „nice pricină să-ț aibă slujnicul acela a să mântui, zicând că dă *zăticelele* stăpânilor și dă trebile lumești, lui Dumnezeu nice au putut, nice au știut sau n-au avut dăn ce a să ruga” (f. 2^r); „dă alte legi să aibă *zăticiure*, oprire” (f. 123^v). DLR consemnează această familie lexicală cu atestări mai târzii, din secolul al XVIII-lea⁶⁵.

CONCLUZII

La capătul acestei priviri succinte asupra manuscrisului lui Branković, se întrevede profilul unui vorbitor al limbii române din zona Banatului și Transilvaniei de sud-vest, al cărui dialect prezintă și influențe ale graiului muntean. Acest fond se explică prin poziția geografică a Inelui, locul de origine al lui Branković, și prin anii petrecuți la Alba Iulia împreună cu fratele său, în slujba principelui Transilvaniei. Cele mai evidente caracteristici bănățene ale textelor din manuscrisul său autograf

⁶⁰ *Cărțile populare în literatura românească*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Ion C. Chițimia și Dan Simonescu, vol. I, București, 1963, p. 218.

⁶¹ *Catehismul lui Iosif de Camillis, Trnava, 1726*, transcrierea textului, studiul introductiv, îngrijirea ediției de Eva Mârza, studiul teologic, note de specialitate de Anton Rus, Sibiu, 2002, p. 84, nota 42.

⁶² *Dicționarul limbii române (DLR)*, serie nouă, tomul XIII, partea a 3-a, București, 2005, p. 834, 837.

⁶³ Fragmentul „sau zăpușescu” este scris interliniar, slab lizibil. Am reconstituit porțiunea de text prin colaționare cu manuscrisul B (f. 61^r).

⁶⁴ *Dicționarul limbii române (DLR)*, serie nouă, tomul XIV, București, 2000, p. 92.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 1107.

sunt folosirea frecventă a lui [e] final deschis în locul diftongului accentuat [ɛa], prezența formelor cu [v] interpus pentru a evita hiatul [ua], folosirea lui [n] dur și prezența lui [t] dur în *dragostă* sau *pacostă*. Aceștia li se adaugă coexistența variantelor moi și dure ale lui [s], [z] și [ʃ], trecerea lui [e] medial neaccentuat la [i], prezența africateri [g̃] în unele cuvinte moștenite din limba latină și folosirea ambelor tipuri de articole posesive, trăsături care corespund atât subdialectului bănățean, cât și celui transilvănean de sud-vest.

Dintre trăsăturile comune graiurilor sudice (muntean și transilvănean de sud-vest) prezente în manuscrisul autograf, pot fi amintite notarea lui [ã] proton în cuvinte precum *bărbat* sau *păcat*, preferința pentru formele iotizate ale verbelor cu radical în consoană dentală, imperfectul de persoana a III-a plural terminat în -a și folosirea consecventă a fricativei [z]. Această ultimă trăsătură sugerează extinderea acestui fonetism în graiul bănățean către anul 1700, în detrimentul rostirii mai vechi cu [dz]. De altfel, un fenomen asemănător se observă și în cazul fricativei [j], care în textele lui Branković concurează cu africata [g̃] în cuvintele moștenite. Ca posibilă influență munteană, poate fi amintită diftongarea consecventă a vocalei centrale în cuvinte precum *câine* sau *pâine*. Prin toate acestea, miscelaneul de texte religioase atribuit lui Branković oferă date lingvistice importante pentru înțelegerea evoluției trăsăturilor subdialectului bănățean de la sfârșitul secolului al XVII-lea.

LINGUISTIC FEATURES OF THE AUTOGRAPH MANUSCRIPT OF ĐORĐE BRANKOVIĆ'S RELIGIOUS WRITINGS (1690)

(Abstract)

This article discusses several orthographic, phonetic, morphological and lexical features of the literary variant of Old Romanian used by Đorđe Branković (1645–1711), brother of Sava Branković, Metropolitan of Transylvania. The analysis is based on an autograph manuscript compiled around 1690, preserved in the Archive of the Serbian Academy of Sciences and Arts (Historical Collection, no. 168). The manuscript contains three religious texts: a collection of prayers, a theological dialogue, and a set of biblical commentaries themed around the idea of travel, all of which were translated and compiled based on various 17th-century Hungarian sources. The texts were likely meant to be printed as a spiritual companion for the members of the Romanian Orthodox community in Transylvania. Judging by its linguistic traits, Branković's autograph manuscript was written in a variety of Old Romanian typical for the Banat-Hunedoara area, while also displaying some Wallachian influences. This conclusion is consistent with the author's known biographical background, considering that he was born in Ineu, accompanied his brother in Alba Iulia during his service as the Metropolitan of Transylvania and spent several years in Wallachia in the 1680s.

Cuvinte-cheie: lingvistică istorică; aria lingvistică Banat-Hunedoara; traduceri maghiaro-române; manuscris autograf; cărți de rugăciune românești din secolul al XVII-lea.

Keywords: historical linguistics; Banat-Hunedoara linguistic area; Hungarian-Romanian translations; autograph manuscript; 17th-century Romanian prayer books.

Institutul de Studii Sud-Est Europene al Academiei Române
Calea 13 septembrie nr. 13, București, 050711
teodora.popovici1802@gmail.com